

MARIA MAGDALENA EN HET HOGLIED

Niek Schuman

Houd mij (niet) vast

Johannes 20 en Hooglied 3 houden verband met elkaar. Zowel in Johannes als in Hooglied vindt een intieme ontmoeting in de tuin plaats. Maar wel met een groot verschil.

Dr. Niek Schuman is Oud-testamenticus en emeritus hoogleraar Liturgiewetenschap aan de Vrije Universiteit.

Op paasmorgen zal in talloze vieringen all over the world uit Johannes 20 worden gelezen. Preekjes en preken zullen vervolgens aan dit bijzondere paasverhaal worden gewijd of in elk geval – zo valt te hopen – daar hun uitgangspunt aan ontleen. Maar waaraan precies? Wie zich aan het Romeins Missaal houdt, komt vanzelf uit bij Petrus als eerste getuige van het lege graf. De andere, door Jezus zo geliefde leerling, is een goede tweede: hij ziet en begint te geloven. En daar blijft het dan bij. De lezing gaat immers niet verder dan vers 9, zodat het accent wel móet vallen op die twee mannen en hun merkwaardige wedren, ongetwijfeld tot genoegen van het Romeins Missaal ‘gewonnen’ door Petrus. Toch hoeft men geen groot bijbelvorsers te zijn om in te zien dat het verhaal dan bepaald nog niet is afgesloten. Het begon immers met Maria Magdalena, in vers 1 en 2. Met haar wordt het dan ook vervolgd in vers 11 tot en met 18. Dán pas is er een cesuur. Wat er gebeurde op de eerste dag van de week, toen het nog donker was, krijgt vanaf vers 19 een vervolg in dat wat verteld gaat worden over diezelfde dag, toen het al weer avond was geworden.

Terecht laat het Oecumenisch Leesrooster, in navolging van het Oud-katholiek Lectionarium, de pericop in haar geheel lezen. Dat is formeel al terecht, omdat de vertelling over de twee leerlingen is ingebed in het grotere verhaal over Maria Magdalena. Materieel gezien is het zelfs zonder meer geboden, omdat het zien van de twee mannen pas werkelijk een blijvend, visionair zien kan worden na de beslissende boodschap van Maria Magdalena. Zij meldt immers volgens vers 18 niet alleen dat zij de Heer zelf heeft gezien, wat nog wel iets anders is dan alleen een leeg graf met opgerolde zweetdoek. Zij geeft ook de boodschap door die Jezus haar had toevertrouwd: ‘Ik vaar op naar mijn Vader, die ook jullie Vader is, naar mijn God, die ook jullie God is’ (vergelijk Ruth 1:16).

Maria Magdalena als kroongetuige

Alle vier evangelisten verschillen van elkaar in hun opsomming van de vrouwen bij het kruis en bij het graf. Het is een bekend gegeven. Toch is het steeds weer verrassend om er simpelweg lijstjes van te maken en die te vergelijken: zowel onderling (binnen hetzelfde evangelie) als met elkaar (tussen de onderscheiden evangelies).

Een voorbeeld van het eerste is hier slechts bedoeld als een ‘terzijde’. Matteüs vermeldt in 27:56 drie vrouwen bij het kruis. Het zijn Maria Magdalena, Maria de moeder van Jakobus en Josef, en de moeder van de zonen van Zebedeüs. Uit 28:1 blijkt laatstgenoemde er niet meer bij te zijn als zij het graf gaan bezoeken. Zij heeft kennelijk niet kunnen aanzien welk onthutsend ‘antwoord’ zij bij het kruis uiteindelijk heeft gekregen op haar verzoek uit 20:21. Ter rechterzijde en ter linkerzijde illustreren twee andere gekruisgiden op welke wijze het koningschap van Jezus zich manifesteert; vergelijk hierbij ook Matteüs 27:37 en 42.

Matteüs, Marcus en Johannes noemen alle drie Maria Magdalena als één van de vrouwen bij het kruis. Lucas sluit zich daarin pas bij hen aan als het gaat over het bezoek aan het graf. Toch heeft juist hij als enige Maria Magdalena al eerder genoemd. In 8:1-3 vermeldt hij haar naast Susanna en Johanna. (De laatste is ook aanwezig bij het graf, 24:10.) Hij noteert dat bij Maria Magdalena zeven boze geesten waren uitgedreven. Hoewel dit uiteraard heel goed op eigenlijke bezetenheid betrekking kan hebben, zie vers 8:2 en ook 8:26-39, kan het ook heel anders uitgelegd worden. Men moet dan Lucas’ vertrouwdheid met het hellenistische denken in rekening brengen. De zeven krachten van de ziel (zien, voelen, enzovoort) dienen met elkaar in evenwicht te worden gehouden door de achtste, leidende kracht. Pas dan kan men iemand een ‘evenwichtig’ persoon noemen, met beheersing over die zeven krachten, die anders stuk voor stuk hun machtsaanspraken kunnen doen gelden.¹

Hoe dat zij, bij Johannes, en bij hem alleen, is Maria Magdalena de enige vrouw bij het graf. Zij is, stelt Esther de Boer met reden, de kroongetuige van Pasen. Wat komt zij doen? Het graf ‘bezien’, zegt Matteüs. Het lichaam zalven met specerijen, melden Marcus en Lucas. Maar Johannes zwijgt op dit punt in alle talen – behalve in die van de liefdespoëzie, zoals we zullen zien.

Zien, waarnemen, visionair zien

Zij gaat, ‘terwijl het nog donker was’, naar het graf en ziet dat de sluitsteen van het graf is weggehaald. Dan volgt de scène met Petrus en de geliefde leerling, ijlings door Maria Magdalena erbij geroepen. De laatste ziet de linnen windsels, even later ook door

¹ Zie hiervoor (en voor veel ander mooi materiaal) Esther de Boer, *Maria Magdalena: de mythe voorbij*, Zoetermeer 1996 en latere drukken. In editie 1996: p. 66.

Foto: Anton Sinke

Petrus waargenomen. Dan gaat ook de geliefde leerling de grafkamer in, ziet intens, en begint te geloven. Daarna gaan beiden weer weg (vs. 9).

Maar het verhaal gaat verder. Maria Magdalena neemt door haar tranen heen de twee hemelse boden waar. Na haar antwoord op de vraag waarom zij zo huilt, wendt zij zich om en neemt Jezus waar, zonder hem te herkennen. Nadat háár naam is genoemd, en zij, nadat zij zich opnieuw heeft omgewend, hém bij zijn liefkoosnaam heeft genoemd, volgt het 'Houd mij niet vast' en wat daarop volgt. Pas dán kan de evangelist vertellen dat zij naar de leerlingen gaat om hun de boodschap over te brengen, dat zij de Heer intens gezien en zijn woorden gehoord heeft. Zeven keer is er dan sprake geweest van 'zienswijzen', in het Grieks met afwisselend woordgebruik. De zevende en laatste keer, vers 18, is even visionair als beslissend.

'Mijn lief is zoek'

Het woord 'liefdespoëzie' is gevallen. Hooglied 3 wordt inderdaad met goede reden als les bij Johannes 20 gelezen.² Terwijl er bij Matteüs, Marcus en Lucas al een eerste kier van licht zichtbaar wordt op die eerste dag van de week, is het bij Johannes nog donker. Dit nachtelijk duister, het accent op de zoektocht van Maria Magdalena, en haar eindelijk zien, wordt weerspiegeld in de zang van Hooglied 3:

*'s Nachts in mijn slaap zoek ik mijn lief.
Ik zoek hem, maar ik vind hem niet.*

*Laat ik opstaan, rondgaan in de stad,
laat ik in de straten, op de pleinen,
zoeken naar mijn allerliefste.*

Ik zoek hem, maar ik vind hem niet.

*De wachters vinden mij,
op hun ronde door de stad:*

'Hebben jullie mijn lief ook gezien?'

*Nog maar nauwelijks ben ik hun voorbij
of ik vind mijn lief.*

*Ik grijp hem vast en laat hem niet meer los
tot ik hem gebracht heb in mijn moeders huis,
in de kamer van haar die mij baarde.*

Voor wie dit verband heeft gezien, lichten ook andere verwijzingen op. Twee keer wendt Maria Magdalena zich om (vers 14 en 16). Vier keer klinkt in Hooglied 7:1, in de Septuaginta met hetzelfde Griekse woord, de oproep tot de bruid: 'Draai om, draai om, jij meisje uit Sulem, draai om, draai om, zodat we je kunnen bekijken!' Er is, alleen bij Johannes, dat bijzondere gegeven van het graf in een tuin. Maria houdt immers Jezus voor de tuinman, de hovenier. Is hij daarmee de nieuwe Adam in de paradijselijke hof? Johannes gebruikt dát woord hier niet. Zijn 'tuin' geurt wel naar die in Hooglied 4:16, 5:1, 6:2, 6:11, terwijl de bruid in 8:13 wordt getekend als de bewoonster van de hof.

Wat hier gebeurt, in het paasverhaal van Johannes, is een intieme ontmoeting als die in Hooglied 3. Met één groot verschil: 'Houd mij niet vast' – wat in Hooglied 3:4 nu juist wél gebeurt.

² Het verband tussen beide passages kwam ik zelf voor het eerst tegen bij André Feuillet, 'La recherche du Christ dans la Nouvelle Alliance d'après la Christophanie de Jo. 20:11-18', in: *L'homme devant Dieu. Mélanges père H. de Lubac* (3 dln.), Parijs 1963, 193-112, spec. p. 103-107. Feuillet breidt de relatie uit tot het verhaal van de Emmaüsgangers in Lucas 24:13-35. Inmiddels heb ik begrepen dat enkele kerkvaders het bewuste verband al hebben gesuggereerd!

Ik veronderstel als bekend dat zowel in de joodse als in de christelijke traditie het Hooglied werd en wordt opgevat als het boek van de liefde tussen de God van Israël en het Israël van God, respectievelijk tussen Christus en de kerk. In de geest van het laatste schrijft ook de Statenvertaling over deze verzameling bruiloftsliederen. Naast de stem van bruidegom en bruid horen we die van de vrienden van de bruidegom ('alle getrouwe Predikanten of Leraars en Voorgangers der Kerk') en die van de vriendinnen van de bruid ('de belijders van de naam van Jezus Christus en van de ware religie').

De rabbijnen hadden op hun beurt ook wel de nodige moeite met deze erotisch getinte liefdeslyriek en konden deze alleen maar een plaats in de canon geven door haar op te vatten als hymne op de verbinding van de Levende met zijn gemeente. In de Misjna maakt de grote rabbi Akiba op stellige wijze een einde aan de discussie. Het 'Lied der liederen' dient te worden opgevat als heilig boek, dat (dus) 'de handen verontreinigt'. Zijn woorden klinken zeer beslist:

'God verhoede het (dat dit boek niet zou worden erkend)! Niemand in Israël twijfelde ooit over het Lied der liederen, in die zin dat het de handen niet zou verontreinigen. Want alle tijden wegen niet op tegen die dag, waarop het Lied der liederen aan Israël gegeven werd. Immers, alle Geschriften zijn heilig, maar het Lied der liederen is het allerheiligste.'

Zo werd het Hooglied niet alleen deel van de Schrift, maar ook tot de feestrol van Pesach. Wanneer dit laatste werd vastgelegd, is niet bekend. De reden ervan zal nu wel duidelijk zijn. Wist de vierde evangelist al van deze verbanden? Het is wel waarschijnlijk, ook gezien andere mogelijke verbanden tussen zijn evangelie (dat feitelijk één grote paashymne is) en het Hooglied.³

Uiterste intimiteit

Zij wordt, als Israël in Jesaja 43:1, bij haar naam geroepen 'Maria!'. En dan zij zelf: 'Rabboeni!'. Dat klinkt als een liefkoosnaam: 'Meestertje!'. Daarom denk ik te begrijpen wat Willem Barnard ooit in de Domkerk zei, sprekend over het gebeuren van het hardop voorlezen van het Woord:⁴

Dan pas verstond ik het, als het ons bij de naam noemde, vanwege de onuitsprekelijke Naam. En dan was het als in dat paasverhaal van Johannes, in de hof, waar de Heer de vrouw bij de naam noemt: 'Maria!'. Het staat geschreven in Johannes 20 vers 16. Ik heb dat menig jaar met Pasen proberen voor te lezen, het is mij nooit gelukt, dan stroomde mijn stem vol tranen. Maar dat is ook precies het geheim van álles waar het niet alleen hier, nu, maar heel mijn leven om gaat.

³ Zie bijv. Joh. 3:29 en Hoogl. 2:8, 8:13; of Joh. 12:3 en Hoogl. 1:12.

⁴ Toespraak bij de expositie 'Pss...psalmen'. Nu ook in: Lofzang is geen luxe. Gepeins bij psalmen, Zoetermeer 2005, 154-162; citaat p. 162.

Anselm Grün over kennis en leiderschap

Op vrijdag 2 juni 2006 is Anselm Grün, benedictijner monnik en veelgelezen auteur, te gast bij het Soeterbeek Programma van de Radboud Universiteit.

In de publiekslezing bezint Grün zich op de typering van de huidige maatschappij als een kennissamenleving. Kennis (scientia) staat hoog aangeschreven en is onmisbaar om maatschappelijk goed te kunnen functioneren. Aan universiteiten wordt kennis ontwikkeld en overgedragen. Maar ook de verstandigheid (sapientia) dient er te worden gecultiveerd.

Zowel de scientia als de sapientia zijn spirituele aangelegenheden, waarin geesten en zielen elkaar prikkelen tot horizonverruiming en groei. Groeien doe je in contact met bronnen van waarde.

In de benedictijnse traditie wordt de dagelijkse studie gecultiveerd. Maar deze studie is niet alleen van intellectuele aard. Het gaat erom datgene wat je bestudeert ook ter harte te nemen en om te zetten in een antwoord dat op handelen is gericht. Zo is er een doorgaande lijn van weten door verstandigheid naar verantwoordelijk handelen.

Om 10.00 uur spreekt hij tijdens een exclusief seminar in Studiecentrum Soeterbeek te Ravenstein over benedictijnse spiritualiteit en leiderschap.

Om 15.00 uur geeft hij een publiekslezing over kennis en intellectuele groei. De lezing vindt plaats op de campus van de Radboud Universiteit in het Collegezalencentrum aan het Mercatorpad 1 te Nijmegen. De lezing wordt gegeven in het Duits.

Publiekslezing Anselm Grün

10.00 uur, Radboud Universiteit Nijmegen

Voor meer informatie en aanmelding zie

www.ru.nl/soeterbeekprogramma/anselmgrun of

(024) 361 55 55.